

ՀԱՅ-ԱՐԱՐ ԹԱՐԳՄԱՆԱԿԱՆ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹԵԱՆ ԶԱՐԳԱՑՈՒՄԸ ՍՈՒՐԻՈՅ ՄԷՋ

Յակոբ Միքայելեան
hagomik@yahoo.com

ՄՈՒՏՔ

Հայ ժողովուրդի, մասնաւորաբար արեւմտեան հատուածին մէկ մասին ճակատագիրը կապուեցաւ յատկապէս՝ սուրիացի արաբին, երբ Հայոց Յեղասպանութենէն ճողոպրած արեւմտահայ մնացորդաց մը կայք հաստատեց Սուրիոյ հիւսիսային շրջաններուն մէջ, ապա նաեւ՝ հարաւի շրջանները: Այսպիսով, հայ-թուրք դարաւոր գոյակցութենէն ետք, սկիզբ առաւ հայ-արաբ գոյակցութիւն մը վերջին հարիւրամեակի ընթացքին՝:

Ի. ԴԱՐ, ՅԵՏԵՂԵՆԵԱՆ ՇՐՋԱՆ, ՄԻՆՉԵՒ 1950ԱԿԱՆՆԵՐ

Յեղասպանութեան դժոխքէն եւ բռնագաղթածներու մահուան կարաւաններէն հրաշքով ողջ մնացած հայու խլեակներ, երբ կայք հաստատեցին Սուրիոյ զանազան քաղաքներուն, մասնաւորաբար՝ Հալէպի մէջ, սկզբնական շրջանին բնագոյօրէն իրենց ֆիզիքական ապահովութեան մասին մտածեցին ու իրենց հիւղաւաններուն մէջ քաշուած, հնարաւորինս հեռու մնացին իրենց շրջապատի ժողովուրդէն: Վտանգն ու վախը բոյն դրած էին կոտորածներու բովէն անցած այս խլեակներուն մէջ, որոնք իրար կողքի կ'ծկուած աւելի ապահով կը զգային: Միւս կողմէ, անոնք ոչինչ ունէին հասարակաց՝ շրջապատի ժողովուրդին հետ. ո՛չ լեզու, ո՛չ կրօն, ո՛չ ալ մշակոյթ: Միջավայրին հետ չհաղորդակցելու կարետոր այլ պատճառ էր այն՝ որ գաղթականները հաստատուելու նպատակ չունէին, քանի որ այս արմատախլուածները կը հաւատային թէ պիտի վերադառնան իրենց ծննդավայրերը: Այնպէս որ, գաղթականները միքանի խոշոր հոգեբարոյական եւ գիտակցական անցարգելային հանգրուաններ ունէին՝

---

¹ Պէտք է նշել սակայն, որ հայ-արաբական յարաբերութիւնները ունին երկհազարամեայ չընդհատող պատմական անցեալ: Մեր ուսումնասիրութեան ծիրէն դուրս կ'իյնայ անդրադառնալ Փալմիր-Թատմորի Ձենուպիա Թագուիին (Գ. դար, Բ.Ե.)՝ հայոց հետ ունեցած յարաբերութիւններուն, Մեծն Տիգրանի՝ Եփրատ Գետի երկու ափերուն արաբներ բնակեցնելուն, Սինայի եւ Երուսաղէմի Ե. Դարու հայ վանքերուն, հայոց Աբրահամ Պատրիարքի՝ Մոհամմէտ Մարգարէին հանդիպումին (չհաստատուած վարկած), անոր յետնորդներուն՝ հայոց կրօնապետերու հետ ունեցած հանդիպումներուն, Թէոդորոս Ռշտունիի՝ Մուաւիլէի հետ կնքած դաշինքին (652), Գրիգոր Մագիստրոս Պահլաւունիի (ԺԱ. դար) եւ այլոց քաջատեղեակութեան՝ արաբական բանաստեղծութեան, հայ բժշկութեան հայր Մխիթար Հերացիի կապերուն՝ արաբ բժշկութեան հետ, արաբ բժիշկներու Հայաստան այցելութեան եւ անոր բուսականութեան բժշկական ուսումնասիրութեան, Ագաթանգեղոսի Հայոց Պատմութիւնի արաբերէն թարգմանութեան, Առաքել Անեցիի (ԺԳ. դար) արաբերէնէ կատարած թարգմանութիւններուն...:

հաս-նելու համար իրենց միջավայրին համարկուելու կարելիութան: Առարկա-յական ու բարոյական անջրպետ մը կար, որուն վրայ կամուրջ նետելու համար դեռ ժամանակ պէտք էր: Դեռ պէտք էր լեզուն սորվիլ:

Ուստի, պարզ է, որ ջարդին յաջորդող առաջին տասնամեակներուն, փոխադարձաբար ուշագրաւ գրական կապեր չհաստատուէին գաղթական հայերուն եւ տեղաբնիկ արաբներուն միջեւ:

Երբ հայերը հասկցան որ այլեւս կորսնցուցած են իրենց հայրենի տունը եւ՝ անմիջական վերադարձի յոյսերը, վերապրելու-գոյատեւելու համար անհրաժեշտ նկատեցին մերովի տեղացիին եւ համարկուիլ, շաղուիլ, ներգրաւուիլ արաբ հասարակութեան եւ շրջապատին:

1950ականներուն կը սկսի թարգմանութեան գործընթացը: Այդ թուականներուն, հատուկենտ սուրիահայ թարգմանութիւններ եղած են, անձնական նախաձեռնութեամբ, ինչպէս՝ 1940ին, Աւետիք Իսահակեանի *Աբու Լալա Մահարին*ⁱⁱ Խայրէտտին էլ Ասատիի եւ Բարսեղ Չաթոյեանի կողմէⁱⁱ: Աւելի ետք՝ 1952ին, կատարուած է մասնակի թարգմանութիւնը Վարդան Այգեկցիի *Աղուէսագիրքին*:

ՅԵՏ-1950ԱԿԱՆՆԵՐ

Ի. դարու Բ. կիսուն, սկիզբ առաւ թարգմանական գրականութեան երկկողմանի որոշակի ծաղկումը՝ երկու ժողովուրդներու շփման որակական աճին եւ փոխճանաչողութեան անհրաժեշտութեան պատճառով:

Ուշագրաւ է որ մինչեւ 1950ականները, տասնամեակներով ապրելով սուրիացի արաբ ժողովուրդին մէջ, կիսելով անոնց հացն ու ճակատագիրը, տեղացիներուն նման կրելով սուրիական հպատակութեան անձնագիրը, սուրիահայոց բացարձակ մեծամասնութիւնը չէր ճանչնար տեղացի արաբը, բացի՝ մակերեսային ծանօթութիւններէ, որոնք ազգագրական սովորոյթներէն ու կենցաղային հարցերէն անդին չէին անցներ:

Անձամբ կրնամ վկայել, որ 1960ականներու աւարտին, Դամասկոսի Համալսարանի ուսանողական տարիներու, տեղացի դասընկերներս գրեթէ ոչինչ գիտէին հայոց եւ սուրիահայոց մասին. տեղեակ չէին հայոց պատմութենէն, գիր-գրականութենէն, մշակոյթէն: Փաստօրէն, թերացած էինք մենք զմեզ ծանօթացնելու: Նոյնիսկ թերացած էինք տեղացիին լեզուն իրացնելով շրջապատին հետ հաղորդակցելու: Հայերը թրքերէնը կ'օգտագործէին լայնօրէն, ժառանգելով իրենց բնակավայրերէն, կամ ծնողներէն: Հայը շատ աւելի մօտ կը զգար թրքերէնին, թրքական բարքերուն ու սովորութիւններուն, քան արաբերէնին: Թերեւս հասկնալի է ասիկա, որովհետեւ աւելի քան 400 տարի մնայուն շփման մէջ եղած էր թուրքին եւ օսմանցիին, քան թէ արաբին հետ:

ⁱⁱ Աւելի ետք, Չաթոյեան թարգմանած է նաեւ *تخب من الشعر الارمني* հատորը, որ լոյս տեսած է Սայիտ Աքըլի ներածականով, Պէյրութ, 1985ին:

Սակայն, ժամանակի ընթացքին, դրացնութեան թելադրանքով յառաջացած ու խորացած երկու ազգի զաւակներ զիրար անելի ճանչնալու փափաքէն անջատ, այլ ազգականներ եւ իրադարձութիւններ եւս իրենց դերը ունեցան ու փոխադարձ շփումները որակական ցատկ կատարեցին յառաջացնելով երկկողմանի թարգմանական գրականութիւն մը:

Հայ համալսարանականներու թիւին աճը, անոնց շփումը արաբ երիտասարդութեան հետ, կարեւոր ազդակ եղան ընկերային յարաբերութիւններ մշակելու եւ անելի մօտենալու արաբ գրականութեան: Միւս կողմէն, ձգտում մը յառաջացաւ - թերեւս ազգային հպարտութեան թելադրանքով - հայկականը ծանօթացնելու տեղացի դասընկերոջ, հայ արժէքները ցոյց տալով յարգանքի՝ արժանանալու գիտակից տարրին կողմէ:

ՀԱՅ-ԱՐԱԲ ՓՈԽՅԱՐԱՐԵՐՈՒԹԵԱՆՑ ՆՊԱՍՏՈՂ ԱԶԴԱԿՆԵՐ

- 1965ին Հայոց Յեղասպանութեան 50ամեակի հանրային նշումը - անելի հրապարակայնօրէն քան երբեւէ - նաեւ տարիներ շարունակ ամէն Ապրիլ 24ին բոլոր հայապատկան հաստատութիւններու, գործատեղիներու եւ վաճառատուներու փակ մնալը տեղացի արաբներուն մօտ հետաքրքրութիւն ստեղծած էր՝ իմանալու այս երեւոյթին դրդապատճառը:
- Խորհրդային շրջանին, թէ՛ պետական եւ թէ՛ Ափիւղքահայութեան Հետ Մշակութային Կապի Կոմիտէի միջոցով յաճախ Սուրիա այցելեցին հայրենի արուեստագէտներ, մտաւորականներ, գրողներ եւն.: Այս այցելութիւնները ունեցան իրենց բարերար ազդեցութիւնը եւ հրամայական դարձաւ երկու ժողովուրդներուն՝ զիրար անելի մօտէն ճանչնալու անհրաժեշտութիւնը, ինչ որ թափ տուաւ թարգմանական գրականութեան:
- 1970ականներու հայկական գաղտնի կազմակերպութեանց հակաթրքական գործողութիւնները իրենց դերը ունեցան այս ուղղութեամբ: Աշխարհի թերթերը, հանդէսները, լրատուամիջոցները ողողուեցան անոնց լուրերով եւ անշուշտ գործադրողներուն ետին կեցած հայ ժողովուրդով, անոր պատմութեամբ եւ Յեղասպանութեան հարցով: Այս առթիւ տարբեր լեզուներով գիրքեր գրուեցան: Սուրիական մամուլը արձագանգեց այս դէպքերուն, ինչպէս կ'արձագանգէր Խորհրդային Հայաստանէն այցելող մշակութային դէմքերու ձեռնարկներուն:
- Սուրիան՝ Պիլատ Ուլ Շամը, որ 400 տարի ճաշակած էր Օսմանեան Կայսրութեան լեղին ու խաւարը, իսկ քաներորդ դարուն եւրոպական դաւադրութեամբ կորսնցուցած էր Ալեքսանտրէթի Սանճաքը՝ նոյնինքն Օսմանեան Կայսրութեան ժառանգորդ պետութեան, բնական էր որ հակաթրքական քաղաքականութիւն մը վարէր: Սակայն, առկայ քաղաքական պայմաններուն բերումով «բարի դրացնութեան» սիրոյն զգուշ էր Թուրքիան չնեղացնելու: Հայ տարրն ալ պարզ է, պիտի չհակառակէր պետութեան: Սակայն եւ այնպէս, թարգմանուեցան ու լոյս

աշխարհ եկան գեղարուեստական գրականության կողքին, նաեւ Մեծ Եղեռնի եւ Հայկական Հարցի թեմայով գիրքեր:

Այս թարգմանություններուն զուգահեռ արաբ իրականության մէջ եղան բանասէրներ, որոնք ուսումնասիրական հատորներ գրեցին հայոց մասին, ներկայացնելով անոնց պատմութիւնը, մշակոյթը², անդրադարձան արաբական աշխարհի մէջ հայերու ներկայութեան, արաբերէն վերահրատարակուեցան Ֆայէզ Էլ Ղուսէյնի³, եւ արաբերէն թարգմանութեամբ լոյս տեսաւ 1928ին Հալէպի մէջ օսմաներէն հրատարակուած Մելան Զատէ Րիֆաաթին հատորները⁴: Եղան ուրիշ արաբ գրողներ, որոնք ոչ-հայագիր հեղինակներու հայկական առնչութեամբ երկեր թարգմանեցին, ինչպէս՝ Վրպան Սթամպոյի *Նաւով Արարատ*, Ուոլթըր Պանտագեանի, *Ալեքսանտրէթի Տագնապը* (թարգմ. Սամի Սամնուն), Վարդան Գրիգորեանի *Պարտադիր Ձուլում (Ազգային Իսլամ Փոքրամասնութիւնները Ազրպէյճանի Մէջ)*ը (թարգմ. Դոկտ. Ահմատ Ֆատէլ), Աստղիկ Զամբրեթէնի *Հայաստան՝ Արմատներտը* (թարգմ. Ապտալլա Հաճճար), Ժաք Տէր Ալեքսանեանի *Le Ciel Était Noir Sur l’Euphrate*ը (թարգմ. Սիլվա Արպաշ)⁵: Մարկերիթ Րիմշնայտերի *Ուրարտու. Արարատի Գրկին Մէջ Հին Պետութիւն Մը* գիրքը (թարգմ.՝ Մուհամմատ Ուահիտ Խայեաթա), Հանրի Վերնէօյի *Մայրիկը* (թարգմանիչ՝ Եուսէֆ Գոշաքճի)⁶, Ալեքսանդր Խաչատրեանի *Արաբերէն Արձանագրութիւնները Հայաստանի Մէջը* (թարգմանիչ՝ Շաուքաթ Եուսէֆ)⁷, Մայքըլ Արլէնի *Passage to Ararat*ը (թարգմ.՝ Խալիլ Հանունիկ)⁸: Կ’արժէ անդրադառնալ Նայիմ Էլ Եաֆիի, որ գրեց ճեմալ փաշայի, օսմանեան գաղութատիրութեան դէմ արաբներու եւ հայերու պայքարին (համահեղինակ Խալիլ ԱլՄուսա), արաբական երկիրներու մէջ հայոց ջարդերուն, ժամանակակից արաբ բանաստեղծութեան մէջ թուրքի կերպարին (համահեղինակ Մահէր Մունժէտ) մասին⁹: Աւելի ետք յառաջացան նաեւ սուրիահայեր, որոնք արաբերէն հեղինակեցին, ինչպէս՝ Հուրի Ազէգեան, Գէորգ Նորիկեանⁱⁱⁱ, Աւօ Գաթրճեան^{iv}, մինչ *Գեղարդ Սուրիահայ Տարեգիրքի* ճրդ հատորը ամբողջութեամբ արաբերէն թարգմանուեցաւ: Տասնամեակներէ իվեր արաբերէն կը հրատարակուի նաեւ Հալէպի հայ կաթողիկէ համայնքի առաջնորդարանի պաշտօնաթերթը¹¹:

ⁱⁱⁱ *Պարմական Ակնարկ Հայ Յեղափոխական Դաշնակցութեան (Հարիւրամեայ Պայքար Յանուն Հայրենիքի Եւ Ազգին)*:

^{iv} Հեղինակ է գեղասպանութեան զոհ՝ հայ մարզիկներու նուիրուած գրքոյկի մը:

ԹԱՐԳՄԱՆԻՉՆԵՐ ԵՒ ԹԱՐԳՄԱՆՈՒԱԾ ԵՐԿԵՐՎ

Հայերէն եւ հայկական նիւթերու արաբերէնի թարգմանութեան պատիւը կ'երթայ խումբ մը թարգմանիչներու, որոնց մէջ յատուկ տեղ կը գրաւեն^{vi} Նիզար Խալիլի (աւելի քան քսանեակ մը թարգմանութիւններ), Մեթր Նազար Նազարեանը (աւելի քան տասնեակ մը թարգմանութիւններ), Բժ. Ալեքսան Քեշիշեանը (աւելի քան յիսնեակ մը թարգմանութիւններ), Դոկտ. Նորա Արիսեանը (շուրջ տասնեակ մը թարգմանութիւններ): Աւելի նուազ գործեր թարգմանած են Հայաստանի Հանրապետութեան Հալէպի առաջին հիւպատոս Պողոս Սարաճեան^{vii2}, Լիւսի Գասապեան-Ղասսան Քաճճօ ամուլը^{viii3}, Հուրի Ազէգեան^{ix4} եւ Խալէտ Ճալէլի^{x5}, Հրանդ Հապէշեան^{x16}, Մարալ Քէչեան, Հրաչ

---

^v Այս բաժինին համար դիմած ենք զանազան թարգմանիչներու, ինչպէս նաեւ հետեւեալ աղբիւրներուն.- *Հայ Թարգմանական Գրականութիւն (1920-2010)*, կազմ՝ Թ. Վ. Սինանեան. նաեւ՝ *Հայ Թարգմանական Գեղարուեստ-փական Գրականութիւն, (1981-2010)*, կազմ՝ Թ. Վ. Սինանեան, Յասմիկ Ն. Մկրտչեան. նաեւ՝ *Հայ-Արաբական Մարտնագրական Առնչութիւններ*, Սեդա Պարսումեան-Տատոյեան, *Հայ-Արաբական Մշակութային Յարաբերութեանց Պարմութենէն*. նաեւ՝ Արմէն Յովսէփի Դարեան, *Ակնարկ Հայ-Արաբ Մշակութային Կապերուն Վրայ*. նաեւ՝ Վ. Վարժապետեան, *Հայ-Արաբ Յարաբերութեանց Մշակումը*:

^{vi} Ներկայացուող ցանկը թարգմանուած գիրքերուն, անուններն ու այլ մանրամասնութիւններ մօտ են իրականութեան, սակայն ամբողջական չեն, քանի որ Սուրիոյ ներկայ պայմաններուն պատճառով, նիւթիս առնչուող աղբիւրները լրիւ մատչելի չէին մեզի:

^{vii} Սարաճեան, թարգմանած է Պարոյր Սեակի եւ Եղիշէ Չարենցի բանաստեղծութիւններու ընտրանի մէկական հատորներ, Եղիա Նաճարեանի *Արաբական Ազգային Մշակութային Զարթօնքը*, հայկական պատմուածքներու ընտրանի մը եւ՝ Լեւոն Տէր Պետրոսեանի *Հայ-Ասորական Մշակութային Յարաբերութիւնները*:

^{viii} Թարգմանած է *Քսան Հայկական Պարմուածք*, եւ Գէորգ Թեմիզեանի *Սերենայրը*:

^{ix} Թարգմանած է Ռաֆայէլ Իշխանեանի *Հայերի Ծագումը Եւ Անցեալի Պարմութիւնը*, *Լոռութեան Ոճիրը* (խումբ մը հետազօտողներու ուսումնասիրութիւն-յօդուածները Հայոց Յեղասպանութեան մասին) եւ Հայր Պարթէ Կիլիմեանի *Սուրբ Գրիգոր Լուսաւորիչ Եւ Հայաստանի Նուիրումը Քրիստոնէութեան* գիրքերը:

^x Թարգմանած է Լեւոն Մկրտչեանի Արցախի անցեալին ու ներկային նուիրուած ուսումնասիրութիւնը, 1915ի Հայոց Զարդերուն մասին ուսումնասիրութիւններու ընտրանի մը, Քարոլայն Քոքսի եւ Ճոն Այլինըրի՝ Ղարաբաղի ինքնորոշման իրաւունքին նուիրուած հատորը, Ֆրանց Վերֆէլի *Մուսա Լեւոն 40 Օրերը* եւ՝ Շաւարշ Թորիկեանի *Հայկական Հարցը Եւ Միջազգային Օրէնքը* հատորները:

^{xi} Թարգմանած է Ալիշան Պայրամեանի *Ալեքսանյարէթի Սանճաքի Հարցը* հատորը:

Սահակեան^{xii17}, Պետրոս Արք. Միրիաթեան, Արփի Փամպուքեան-Տոքթ. Սամիր Անթաքի, Մանուէլ Ճիճի, Յակոբ Միքայէլեան^{xiii18}, Մարուան էլ Խաթիպ^{xiv19}, Յարութ Վարդանեան^{xv20}, Յակոբ Օքճեան^{xvi21}, Սիլվի Աբէլեան^{xvii22}:

Թարգմանութիւնները յաճախ հոլանաւորուած են կազմակերպութիւններու, գրատուն-հրատարակչատուններու կողմէ՝ Հալէպի Հայ Երիտասարդաց Միութիւն, Հայ Դատի Յանձնախումբ, Հալէպի ՀԲԸ Միութեան Մատենագիտական Յանձնախումբ, Սուրիոյ Մշակոյթի Նախարարութիւն, Գալուստ Կիւլպենկեան Հիմնարկութիւն, Սուրիոյ Աշխարհագրական Միութիւն, Թէքէեան Մշակութային Միութիւն, Փիւնիկ Հիմնադրամ, Սալաթեան Հաստատութիւն, Հրանդ Տինք Հիմնարկ/Հայկազեան Համալսարանի Հրատարակչատուն են., եւ երբեմն ալ եղած են անհատական ձեռնարկներ: Կարգ մը թարգմանութիւններ հրատարակուած են Պէյրութ եւ այլուր:

Թարգմանուած գիրքերու մեծագոյն խմբաքանակը կը պատկանի հայերէն գեղարուեստական գրականութեան (աւելի քան 45 անուն), ապա կու գան Հայոց Յեղասպանութեան առնչուող գիրքեր (շուրջ 17 անուն), հուսկ՝ պատմական, գիտական, սուրիական քաղաքական, ազգային-քաղաքական բնոյթի գիրքեր:

Հարկ է գնահատանքով յիշել նաեւ Բժ. Թորոս Թորանեանը, որ իր անհատական ջանքերով տասէ աւելի գիրքերու թարգմանութեան օժանդակած է՝ թարգմանել տալով, խմբագրելով, յառաջաբանը գրելով եւ նիթականը ապահովելով անձնապէս, կամ մեկենասներ գտնելով:

ԱԿՆԱՌՈՒ ԹԱՐԳՄԱՆԻՉՆԵՐ

Թարգմանիչներուն շարքին իւրօրինակ երեսոյթ է **Նիզար Խալիլին** (ծն. 1928): Ան մահմետական արաբ մըն է, որ տասնամեակներէ իվեր կայք հաստատած է Քեսապ: Երիտասարդ տարիքին՝ 1940ականներուն, իբրեւ արաբերէն լեզուի ուսուցիչ կը պաշտօնավարէ հայկական վարժարանի մէջ: Եւ քանի որ ատենին հայկական վարժարաններուն մէջ բոլոր նիթերը հայերէնով կը դասուանդուէին, ինքնաբերաբար արաբերէնը կը դառնայ

^{xii} Թարգմանած է Անդրանիկ Ծառուկեանի *Մանկութիւն Չունեցող Մարդիկը*, Թոթովենցի *Կեանքը Հին Հռովմէական Ճանապարհի Վրաս*:

^{xiii} Թարգմանած է Վարդան Այգեկցիի *Աղուէսագիրքը*:

^{xiv} Հեղինակ է Սարուխանի նուիրուած ուսումնասիրութեան մը:

^{xv} Թարգմանած է հայրենի ժամանակակից տասներեք հեղինակներու պատմուածքներու ընտրանի մը (Ժամանակակից Հայ Պատմուածք):

^{xvi} Թարգմանած է Մուսա Փրեւսի *Հայոց Զարդերը՝ Մարդկութեան Դէմ Ոճիրներ* հատորը:

^{xvii} Թարգմանած է Մխիթար Հերացիի *Ջերմանց Մխիթարութիւնը* (Նիզար Խալիլիի հետ):

կողմնակի նիւթ: Ան կը վկայէ թէ երբ կը տեսնէ որ աշակերտները չեն հետաքրքրուած արաբերէն սորվելով, կը մտածէ ինք հայերէն սորվիլ ու կը սկսի աշակերտներուն օգնութեամբ արաբերէն բառերուն հայերէնները գրի առնել ու սորվիլ: Եւ այսպէս շարունակելով, ան հայերէն լեզուին տիրապետած է, բաւարար հարուստ բառապաշար իւրացնելով՝ յաջողութեամբ կ'արտայայտուի ու սահուն կը խօսի հայերէն^{xviii}:

Խալիլի թարգմանական առաջին գործը կ'ըլլայ Յակոբ Պարոնեանի *Մեծապատիւ Մուրացկանները*՝ 1960ականներու սկիզբը, որուն հիման վրայ ՀԲԸՄ Լ. Նաճարեան-Գ. Կիւլպենկեան Վարժարանի երկրորդականի աշակերտները արաբերէն լեզուով բեմ կը բարձրացնեն երկը, արձանագրելով մեծ յաջողութիւն եւ հաստատելով աննախընթաց երեւոյթ մը: Խալիլի յաջորդ թարգմանութիւնները կ'ըլլան Յովհաննէս Թումանեանի շարք մը հեքիաթները՝ վերջինիս ծննդեան 100ամեակին առթիւ:

Խալիլի տակաւ աւելի բարդ գործեր կը թարգմանէ, մինչեւ իսկ՝ Գրիգոր Նարեկացի եւ Մովսէս Խորենացի: Բնականաբար, անոր թարգմանութիւնները անթերի չեն եղած եւ քննադատական յօդուածներ գրուած են այդ առնչութեամբ՝ ատենին: Սակայն աներկբայօրէն ինք յարգանքի արժանի երեւոյթ մը եղաւ այս անդաստանին մէջ:

Խալիլի թարգմանած է^{xix} Յովհաննէս Շիրազի *Սիւրանյաթ* եւ *Խջեզարէն*, Յակոբ Պարոնեանի, *Մեծապատիւ Մուրացկանները*, Լ. Յովհաննիսեանի *Հայ Բժշկութեան Պատմութիւնը*, Յովհաննէս Թումանեանի *Կաթիլ Մը Մեղրը*, *Անուշը*, *Ոսկու Կարասը*, *Գառնիկ Ախպէրը*, *Սասունցի Դաւիթը*, *Քաջ Նազարը*, *Գիգորը*, Արծրուն Կծոյեանի, *Մխիթար Հեռացին*, Ռուպերտ Ծեպէճեանի *Աստուծոյ Այլունեանը*, Աւետիք Իսահակեանի բանաստեղծութիւններու եւ արձակի փունջ մը, ինչպէս նաեւ Գրիգոր Զօհրապի արձակէն փունջ մը, Զաւէն Տօլապճեանի *Լուռ Ղօղանջները*, Լիւսի Սիլվահեանի *Սէր եւ Սէրը*, *Շփոթած Սրտերը* եւ *Կարմիր Հեծանիւր*, Վարդգէս Պետրոսեանի *Վերջին Ուսուցիչը*, Սերօ Խանզադեանի *Երեք Տարի 291 Օրը*, Գէորգ Իբճեանի *Կանաչ Արծիւր*, Զ. Այնթապլեանի *Ձայն Մը Քեսապի Լեռներէնը*, Գրիգոր Նարեկացիի *Մարեան Ողբերգութեանը*, Հայկազն Ղազարեանի *Պատմական Փաստաթուղթեր 1915ի Հայոց Ջարդերուն Մասինը*, Գրիգոր Զօհրապի *Լուռ Յաւերը*, Մովսէս Խորենացիի *Պատմութիւն Հայոցը*, Գէորգ Աբէլեանի *Մեծմայրս, Աննա Հարսը*²³:

Մերթ **Նազար Նազարեան** (1932-1991), արաբական վարժարան յաճախած ըլլալով, իւրացուցած է արաբերէնը: 1957-74՝ վարած է Հալէպի

^{xviii} Գասպար Տէրտէրեան, «Փրոֆ. Նիզար Խալիլին՝ Իր Կենսագրական Տողերու Հայելին», *Ծաղիկ*, 16 Յուլիս 2009:

^{xix} Տէ'ս՝ <http://www.ektab.com/%D9%86%D8%B2%D8%A7%D8%B1-%D8%AE%D9%84%D9%8A%D9%84%D9%8A/> :

Ազգային Մատենադարանին փոխ-տնօրենի պաշտօնը, միեւնոյն ատեն արաբերէն նիւթեր դասաւանդած ՀԲԸՄ Նաճարեան-Կիւլպենկեան Վարժարանին մէջ: Հայ ըլլալուն՝ հայերէն բնագիրը լաւապէս հասկնալով, գրեթէ անթերի եղած են իր թարգմանութիւնները:

Նազարեան թարգմանած է^{xx24} Դանիէլ Վարուժանի *Հացին Երգը*, Իսահակեանի *Արու Լալա Մահարին*, Գէորգ Էմինի *Քսաներորդ Դարը*, Վահան Թէքէեանէն բանաստեղծութեանց փունջ մը, Յովհաննէս Շիրազի *Յուշարձան Մայրիկիսը*, Վարդգէս Պետրոսեանի *Ծերուկը Որ Մոռացել էր Մեռնելը* եւ՝ *Ամէնպիտոյր Մարդը*, Չարենցի *Ամբոխները Խելագարուածը*, *Հայկական Պատմութեան Գրքերը*, Խանզադեանի *Մարտան Եղելութեանը*²⁵:

Ակնարութ **Ալեքսան Քեչիշեան** (ծն. 1943) կարելոր ներդրում ունեցաւ թարգմանական աշխատանքին մէջ^{xxi}: Ան քաջատեղեակ էր արաբերէն լեզուի նրբութիւններուն: Հետամուտ ըլլալով Հայ Դատը ծանօթացնելու սուրիացի ընթերցող հասարակութեան, պետական եւ ակադեմական շրջանակներու՝ Քեչիշեան իր թարգմանական աշխատանքին առանցքը դարձուց Հայկական Հարցը: Իր թարգմանական բեղուն գործունէութեան համար, արժանացած է Սուրիական Պետական Շնորհակալագրի (2006), Հայաստանի Ազգային Ակադեմիայի Արեւելագիտութեան Ինստիտուտի «Պատուոգրի»ին (2011) եւ «Մովսէս Խորենացի» Շքանշանին՝ Հայաստանի Հանրապետութեան նախագահ Սերժ Սարգսեանի կողմէ (2012):

Քեչիշեան ցարդ թարգմանած է անելի քան 50 գիրք, որոնցմէ շուրջ 35ը հրատարակուած են: Ան թարգմանած է Հենրի Մորկընթոյի *Ազգի մը Սպանութիւնը*, Ալետիս Փափագեանի *Արաբական Կախաղանները Եւ Հայկական Զարդերը*, Թուրք Բժիշկներու Դերը *Հայկական Կոտորածներուն Ընթացքին Ա. Աշխարհամարտին, Աստուծո-Գերմանական Փաստաթուղթերն Ու Հայկական Զարդերը*, Թրքական Եւ Արեւմտեան Աղբիւրները *Օսմանեան Կայսրութեան Եւ Հայոց Զարդերուն Մասին*, եւ՝ *Հայոց Յեղասպանութեան Պատմութիւն*, Խաչատուր Մուշեղեանի եւ Պերճ Սապալաղեանի *Արաբական Դրամներու Հարումը Հայաստանի Մէջ Եւ*

---

^{xx} 1994ին, Դամասկոսի մէջ լոյս կը տեսնէ Նազարեանի մահուան առթիւ «Սիրով Բացիկներ՝ Երեսնէն Հալէպ» արաբերէն գիրքը, Մահմուտ Ալի ԱլՍաիտի եւ Ֆարիտ Նազարեանի խմբագրութեամբ:

^{xxi} Ծնած է Հալէպ հայ հօրմէ եւ արաբ մօրմէ, նախնական կրթութիւնը ստացած է Հալէպի Կրթասիրաց, Aleppo College, Բաէտ ԱլԼրապի վարժարաններէն ներս: 1964-71՝ ուսանած է Երեւանի Պետական Բժշկական Ինստիտուտը: 1971-75՝ մասնագիտացած է վիրաբուժութեան մէջ Ճեպէճեան Ակնարուժարանէն ներս: Անդամ է Սուրիոյ Արաբ Գրողներու Միութեան (2002), Սուրիոյ Հնագիտութեան Ընկերութեան (1974, վարչական՝ 2006ին): 2007էն գլխաւոր խմբագիրն է Սուրիոյ Հնագիտական *Ալ Արիյաթ* տարեգիրքին: Ան անձամբ հսկեց իր թարգմանած գիրքերուն տպագրութեան, ծրարեց, հասցէագրեց, մինչեւ իսկ նամակատուն յանձնելով Սուրիոյ ընտրանիին հասցուց զանոնք:

Անոնց Շրջանառությունը Արաբական Կայսրության Մէջ Եւ Դուրսը (հասկաքաղ), Շահէ Տէր Գէորգեանի Վաղ Քրիստոնէական Շրջանի Ճարտարապետական Յարաբերությունները Սուրիոյ Եւ Հայաստանի Միջեւ, Արամ Տէր Ղեւոնդեանի Արաբական Էմիրությունները Բագրատունեաց Հայաստանում, Եւ՝ Հետազոտություններ Հայ Արաբական Մշակութային, Քաղաքական Եւ Ռազմական Յարաբերությունների Մասին (4-14րդ Դարեր), Մանուէլ Ճինպաշեանի Հայ Եկեղեցւոյ Յարաբերությունները Հայ Պետականութեան Հետ՝ Արաբական Տիրապետութեան Շրջանին, Զարեանդի Միացեալ Եւ Անկախ Թուրանիա, Թանէր Աքշամի Թուրք Ազգային Ինքնութիւնն Ու Հայկական Հարցը, Արտաւազդ Արք. Սիրմէեանի Պատմութիւն Հալէպի, Մաղաքիա Արք. Օրմանեանի Հայոց Եկեղեցին, Արշակ Փոլատեանի Քիւրդերը Արասեան Խալիֆայութեան Շրջանին (10-11րդ Դարեր), Նիքոլայ Յովհաննիսեանի Արաբական Երկիրներու Պատմութիւն (4 հատոր), Գէորգ Աբէլեանի Աղբարիկ Ափիկ Մը Ջուր..., Վահան Տէր Ղեւոնդեանի Կիլիկեան Հայաստանը Եւ Մերձաւոր Արեւելքի Արաբական Երկիրները 1145-1226, Հրանդ Տինքի Երկու Մօտիկ Ազգեր, Երկու Հեռաւոր Դրացիներ, Ղեւոնդ Պատմիչի Պատմութիւն գիրքերը²⁶:

Տոքթ. Քեչիշեան հեղինակն է նաեւ 1907-48ին Հալէպի մէջ լոյս տեսած Այլ Թաքաւորում թերթին մէջ՝ 1896-1923 շրջանի Հայոց Ցեղասպանութեան վերաբերող նիւթերու, ինչպէս նաեւ Միջին Արեւելքի հայօճախներու կենսագործունէութեան առնչուող յօդուածներու շուրջ 400 էջանի արաբերէն ժողովածուներուն²⁷: 2001ին հայերէն հրատարակած է Ընդարձակ Ուղեցոյց Սուրիական Հնութիւններու հատորը^{xxii}:

Դամասկահայ Նորա Արիսեան (ծն. 1967), վերջին մէկուկէս տասնամեակին, մտաւ թարգմանական եւ հեղինակային գրականութեան ասպարէզ ու ֆրանսերէնի եւ անգլերէնի կողքին՝ թէ՛ արաբերէն եւ թէ՛ հայերէն լեզուներու տիրապետութեան պատճառով, իրարայաջորդ թարգմանություններ եւ հրատարակություններ կատարեց, արժանանալով հայ եւ արաբական շրջանակներու (ներառեալ ակադեմական եւ պետական) անխառն գնահատանքին:

Արիսեան թարգմանած է Յակոբ Պարոնեանի Քաղաքավարութեան Վնասները, Յարութ Սասունեանի The World Speaks Outը, Վերապրողներու Վկայութիւններ, Ընդդէմ Ապրայէճանի Հակահայ Քաղաքականութեանը, Ալֆրէտ Տը Զայասի The Genocide Against the Armenians 1915-1923 And the Relevance of the 1948 Genocide Conventionը, Գէորգ Աբէլեանի Յկեանս Նահատակութիւնը, Շահէն Աւագեանի Լեռնային Ղարաբաղ. Իրաւական Ասպեկտները (անգլերէնէ), Յարութ Սասունեանի Հայաստան-Թուրքիա Արձանագրությունները

^{xxii} Հրատարակած է նաեւ բժշկագիտական ուսումնասիրություններ:

Ճշմարտութիւն, Թէ՛ Խաբէութիւնը, Թաթուլ Յակոբեանի Ղարաբաղեան Օրագիր-Կանաչ Ու Սեւը, Մկրտիչ Պուլտուքեանի Հայ Սեղանաւորները Օսմանեան Կայսրութեան Մէջը²⁸:

Արիսեան ունի նաեւ արաբերէն լեզուով հեղինակային երկեր²⁹: Նաեւ՝ հայերէն երկ մը՝ *Տէր Զօր, Նահապակաց Քաղաք* (Հալէպ, 2011):

Արիսեանի ներդրումը թէ՛ հայ գրականութեան եւ թէ՛ թարգմանական գրականութեան՝ մեծ ու շնորհակալ աշխատանք է: Անոր կատարածը Հայոց Յեղասպանութեան ճանաչման եւ Հայ Դատին համար երախտաշատ գործ է:

Բանասէր եւ թարգմանիչ **Միհրան Մինասեան** (ծն. 1959), թարգմանած է առաւելաբար չափածոյ երկեր: Ան թարգմանած է Պարոյր Սեւակի բանաստեղծութիւններէն հատընտիր մը, *Նոան Հարիկը - Հայկական 100 Սիրային Բանաստեղծութիւն* (Նահապետ Քուչակի վերագրուող միջնադարեան 100 հայրէններ), *Դիմակներ եւ Հայելիներ*^{xxiii}, *Հալէպցիներու Ապստամբութիւնը Օսմանցի Կուսակալ Խորշիփ Փաշայի Դէմ (1819-1820). Աբրահամ Արք. Քիւփէլեանի Օրագրութիւնը* (ընդարձակ յառաջաբան, ուսումնասիրութիւն, ծանօթագրութիւններ եւ յաւելումական բաժին: Հեղինակակից՝ Պետրոս Արք. Միրիաթեան): Մինասեան հայերէնի թարգմանած է սուրիացի ժամանակակից վիպագիր-պատմաճագիր Իպրահիմ Ալիսալիլի Հայկական Յեղասպանութեան թեմայով գործերու ժողովածուն՝ *Անապատին Կակաչները* վերնագրով (Հրատ.՝ Գէորգ Մելիտինեցի Գրական Մրցանակի, Անթիլիաս, 2002)³⁰:

ԳՆԱՀԱՏՈՒՄ

Այս բոլորէն ետք, պէտք է ընդունիլ, որ հայերը Սուրիոյ մէջ թերացած են իրենց ապրած երկրին մշակոյթն ու գրականութիւնը լաւապէս ճանչնալու: Արաբերէնէ հայերէն թարգմանուած երկերը փոքրաթիւ են՝ արաբական ծովածաւալ գրականութեան դիմաց: Նոյնիսկ Հայաստանի մէջ, ուր շատ ատելի հնարաւորութիւններ կան, արաբական գրականութենէ թարգմանուածը փոքրաթիւ է: Այո, թերացած ենք այս ոլորտին մէջ, ինչպէս թերացած ենք մեր գրականութիւնը տեղացիներուն ծանօթացնելու: Սկզբնական շրջանին - ինչպէս վերը յիշեցինք - Յեղասպանութեան արհաւիրքէն վերապրողներուն հոգեկան վիճակին վրայ ազդեցութիւնն էր գերիշխողը: Անոնք անցեալի վախի ու անապահովութեան մթնոլորտի յաճախանքը ապրելով, շրջապատէն հեռու

^{xxiii} Հատորը կ'ընդգրկէ ընտիր բանաստեղծութիւններ Համօ Սահեանէն, Զահրատէն, Զարեհ Խրախունիէն, Յովհաննէս Գրիգորեանէն եւ Իգնա Սարը Ալլանէն: Ան 2009ին արժանացած է Սուրիոյ Մշակոյթի Նախարարութեան «Սամի Ալտրուպի»ի անուան թարգմանչական առաջին մրցանակին, նաեւ՝ նախարարութեան վահանակին եւ նիւթական պարգեւին: Ան արժանացաւ նաեւ Հայաստանի Գրողներու Միութեան «Կանթեղ» մրցանակին:

մնացին: Յետոյ, երբ ոտքի կանգնեցանք, թերեւս մենք զմեզ 'գերադաս' համարելով կամ 'հայկական մնալու' մտահոգութեամբ չհաղորդուեցանք տեղական մշակոյթին եւ գրականութեան. բարոյոյթը եւ մտահոգութիւնը մեզի՝ վնասեցին: Թէ՛ անձանօթ մնացինք արաբական հարուստ գրականութեան, թէ՛ ալ արաբին աչքին նախկին մեր բարձրութեան վրայ չմնացինք, մանաւանդ որ արաբը - պետականութիւն ունենալով - շատ արագաքայլ յառաջդիմեց ու շուկան ողողեց արաբական գրական բազմաբնոյթ գործերով, թերթ ու պարբերականներով եւ անշուշտ՝ հեռատեսիլային կայաններով եւ անոնց ճոխ ծրագիրերով:

Այսօր եւս, շատ քիչ է թիւը հայերու, որոնք արաբական գրականութիւն կը կարդան, կամ արաբ մշակոյթի այլեայլ դրսեւորումներու կ'առնչուին: Պէտք է ընդունինք որ ասիկա թերացում մըն է մեր հաշուոյն: Սուրիոյ Արաբ Գրողներու Միութեան սուրիահայ անդամներուն թիւը մէկ ձեռքի մատներէն պակաս է: Նոյնն է պարագան Սուրիոյ Արաբ Նկարիչներու Միութեան: Տարբեր չէ պատկերը քաղաքական, զինուորական թէ այլ ասպարէզներու պարագային: Պէտք եղած ձեւով չմերուեցանք տեղացիներուն եւ այդ՝ ի վնաս մեզի:

Այս բոլորէն ետք, կրնա՞նք ըսել, թէ յաջողած ենք մենք մեր նպատակին մէջ, արաբը սկսա՞ւ ւաւելի լաւ ճանչնալ մեզ եւ մեր դատը: Այո՛, սակայն՝ ո՛չ բաւարար չափով: Մենք հարկ է, որ այս կարեւոր ասպարէզը դարձնենք արհեստավարժ. մարդիկ պատրաստենք այս գործին ներգրատուելու, մարդիկ որ տիրապետած ըլլան երկու լեզուներուն ալ:

Եթէ մեր գոյատեւումը պիտի շարունակուի այս երկրին ու ընդհանրապէս Միջին Արեւելքի մէջ, պէտք է անդրադառնանք անցեալի մեր սխալներուն եւ ւաւելի նպատակամէտ գործենք:

ԵԶՐԱՓՈՒԿՈՒՄ

Սուրիոյ պատերազմի չորս տարիները, յստակօրէն խոչընդոտեցին սուրիահայ թարգմանական աշխատանքին թափը, մասնաւորաբար տպագրական աշխատանքը՝ անապահովութեան, ելեկտրական հոսանքի բացակայութեան եւ որոշ թարգմանիչներու երկրէն հեռացած ըլլալուն պատճառով:

Սուրիոյ ցարդ քառամեայ պատերազմը շատ բան խախտեց. նիւթական եւ բարոյական հսկայ հարուած հասցուց Սուրիոյ հայօճախին, քօղարկուած հակաքրիստոնեայ եւ հակահայ կիրքեր հրահրեց: Աւերակոյտի վերածուեցան հայկական թաղամասեր, հայկական հաստատութիւններ, զոհուեցան հայորդիներ: Ասոր զուգահեռ, Յեղասպանութեան դարադարձի նշումը եւ պատերազմին պատճառով Սուրիական Պետութեան հակաթուրք կեցուածքը, նպաստեցին որ մտաւորական տարրը քիչ մը ւաւելի մօտենայ հայերուն եւ Հայկական Հարցին:

- 17 انترانك زاروكيان، *اناس بلا طفولة* (بيروت 1987) \ ارشاك بولاديان، *دراسات في تاريخ وثقافة الشرق* (ابو ظلي، 2001) \ *المدخل الى تعلم اللغة الارمنية* (حلب، 2003):
- 18 وارطان ايكيتسي، *كتاب الثلج (قصص وامثال شعبية ارمنية من القرن الثاني عشر)* (حلب، 1989):
- 19 صاروخان الكاريكاتير... *الانتماء* (حلب، 1996):
- 20 *قصص معاصرة من بلاد ارمنيا* (يريفان، 2013):
- 21 موسى برنس، *مجازر الارمن. جرائم ضد الانسانية* (حلب، 1996):
- 22 *مختار هيرانسى، معالجة الميات باستخدام الطب الشعبي والاعشاب* (حلب، 2011):
- 23 اوهانس شيراز، *حكاية حب سيامانتو و خجه زاره* (بيروت، 1961) \ *هاكوب بارونيان، المتسولون الشرفاء* (حلب، 1964) \ ل.ا. هوانيسيان، *تاريخ الطب الارمني منذ العصور القديمة حتى القرن التاسع عشر والروابط بين مدرستي الطب العربية والارمنية* (حلب، 1968) \ *هوانيس تومانيان، قطرة عسل* (حلب، 1968) \ *هوانيس تومانيان، آتوش* (حلب، 1969) \ *هوانيس تومانيان، الاخ الجدي* (حلب، 1969) \ *هوانيس تومانيان، دافيد الصاصوني* (حلب، 1969) \ *هوانيس تومانيان، ناظر الشجاع* (حلب، 1969) \ *اردزون كزويان، مختار هيرانسى، الطبيب الارمني من القرن الثاني عشر* (حلب، 1972، 1989) \ *روبير جيه جيان، حياة طبيب حلب الشهير اسادور ارام التونيان واعماله* (حلب، 1972) \ *باقة من شعر ونثر اويدك ايساهاكيان* (حلب، 1975) \ *كريكور زهراب، قصص مختارة من الحياة: الام مكتوبة، اصوات الضمير* (حلب، 1975) \ *هوانيس تومانيان، كيكور* (حلب، 1976) \ د. زاوين دولابجيان، *رثات صامتة* (حلب، 1977) \ *كريكور زهراب، الام مكتوبة (قصص)* (حلب، 1995) \ *فارتكيس بيدروسيان، المعلم الأخير (مسرحية)* (دمشق، 1985) \ *لوسي سلاحيان، حب وحب (قصص)* (دمشق، 1985) \ *لوسي سلاحيان، قلوب حائرة (مجموعة قصص)* (دمشق، 1987) \ *لوسي سلاحيان، الدراجة الحمراء* (دمشق، 1988) \ *سيرو خانزاتيان، ثلاث سنوات (يوميات ضابط في الجيش السوفييتي)* (دمشق، 1991) \ *كبورك ايبجيان، الصقر الأخضر (قصص)* (بيروت، 1993) \ *زهراب عنتيليان، صوت من جبال كسب (قصص)* (دمشق، 1993) \ *كريكور ناريكاتسي، كتاب المرثي* (حلب، 1994) \ *هايكازن غازاريان، وثائق تاريخية عن المجازر الارمنية عام 1915* (حلب، 1995) \ *موسيس خوريناتسي، تاريخ الأرمن. من البداية حتى القرن الخامس الميلادي* (دمشق، 1999) \ *كيفورك جورج ابيليان، جنتي الكنة أنا المغامرة* (عنجر، 2012).
- 24 *نظار نظاريان، بطاقات عشق من يريفان الى حلب* (دمشق، 1994):
- 25 طانييل واروجان، *انشودة الخبز* (حلب، 1970) \ *كيفورك امين، القرن العشرين* (حلب، 1979) \ *واهان تكيان، صلاة امام عتبة الغد* (حلب، 1979) \ *هوانيس شيراز، نصب لكرى امي و سفر التكوين* (حلب، 1981) \ *يغيشه تشارنتس، الجماهير المجنونة* (حلب، 1983) \ *ارتكس بدروسيان، العجوز الذي نسي ان يموت* (دمشق، 1985) \ *سيرو خانزاديان، سفر الوقائع* (دمشق، 1990) \ *قصص ارمنية في الادب الارمني الغربي والمهجر حتى عام 1945* (دمشق، 1990) \ *اويدك اسحاقيان، ملحمة المعري* (حلب، 1976، اللاذقية، 1994)
- 26 *تتل امة، مذكرات هنري مورغنتاو، السفير الاميركي في تركيا ما بين (1913-1916)* *عن المذابح الارمنية في تركيا* (حلب، دمشق، 1990، 1991) \ *اوديس بابازيان، المشائق العربية والمجازر الارمنية امام المحاكم الاستثنائية العسكرية التركية بين عامي 1919-1921* (حلب، 1992) \ *اليشان بايراميان، كفاح الارمن من اجل عروبة لواء الاسكندرون* (حلب، 1992) \ *فاهاكن دادريان، نور الاطباء الاترك في المذابح الارمنية اثناء الحرب العالمية الاولى* (اللاذقية، 1995) \ *تائير اجمام، الهوية القومية التركية والقضية الارمنية* (حلب، 1995) \ *ضرب النقود العربية في ارمنية وتداولها داخل وخارج الامبراطورية العربية* (حلب، 1997) \ *فاهاكن دادريان، المستندات الالمانية والنمساوية الرسمية حول المجازر الارمنية* (حلب، 1997) \ *فاهاكن دادريان، المصادر التركية والغربية حول الدولة العثمانية والمجازر الارمنية* (اللاذقية، 2001) \ *زاريوانت، طوارنية الموحدة المستقلة* (حلب، 2001) \ *شاهي دير كيفوركيان، علاقات هندسة العمارة المسيحية المبكرة بين ارمنيا وسوريا* (حلب، 2002) \ *آرام دير غيفونتيان، الامارات العربية في ارمنيا البقرادونية* (حلب، 2003) \ *مانوئيل جينباشيان، علاقات الكنيسة بالدولة الارمنية في حقبة الهيمنة العربية (من الاجتياح العربي الاول وحتى الفترة العباسية المبكرة)* (حلب، 2005) \ *تاريخ حلب* (حلب، 2006) \ *آرام دير غيفونتيان، دراسات استشرافية حول العلاقات الارمنية-العربية السياسية، العسكرية، التجارية، الثقافية بين القرنين 4-14 م.* (حلب، 2007) \ *انيكولاي هوفهانيسيان، تاريخ الدول العربية* (حلب، 2011) \ *كيفورك جورج ابيليان، اخي، جرعة ماء...* (عنجر، 2011) \ *هرانت دينك، امان قريبتان...* \ *جاران بعيان (بيروت، 2012)* \ *ماغاكيا اورمانيان، كنيست الارمن* (حلب، 2009) \ *ارشاك بولاديان، الاكراه في حقبة الخلافة العباسية في القرنين 10-11 م.* (دمشق، 2009)
- 27 *صفحات وثنائية من جريدة (التقدم) الحلبية عن الاحوال الارمنية والعربية في الدولة العثمانية والبلاد الشامية* (حلب، 1996) \ *سهامات المواطنين الارمن في الحياة العامة للبلاد السورية منذ اقدم العصور وحتى يومنا* (حلب، 2007):
- 28 *هاروت صاصونيان، الابداء الارمنية اعتراف العالم علناً 1915-2005* (بيروت، 2005) \ *شهادت ناجين، تأليف سينا كيليجيان، (بيروت، 2005)* \ *جورج (كيفورك) ابيليان، شهادة مدى الحياة من آرام الى ... آرام* (عنجر، 2006) \ *شاهين افاكيان، كاراباخ، وجهة نظر قانونية* (بيروت، 2006) \ *طاطول هاكوبيان، يوميات كاراباخ، اخضر وأسود. لا حرب، لا سلم* (لبنان، 2012) \ *الصارفة الارمن في الامبراطورية العثمانية* (بيروت، 2015):

---

²⁹ غوانل الأرمن في الفكر السوري (موقف المفكرين السوريين من الإبادة الأرمنية) (بيروت، 2002) \أصداء الإبادة الأرمنية في الصحافة السورية 1877-1930 (بيروت، 2005) \النواب الأرمن في المجالس النيابية السورية 1928-2011 (دمشق، 2011) \100 عام على الإبادة الأرمنية (100 شهادة عربية) (بيروت، 2015) \كوميدياس والموسيقى الأرمنية، مجموعة كتاب (دمشق، 2016):

³⁰ باروير سيفاك، ليحل النور... وقصائد أخرى (دمشق، 1995) \حبة الرمان – مائة قصيدة حب أرمنية (دمشق، 1999) \ثورة الحلبيين على الوالي خورشيد باشا العثماني (1819-1820). يوميات المطران ابراهام كوبيليان (حلب، 2008) / اقنعة ومرايا. مختارات من الشعر الارمني الحديث (دمشق، 2010):

Translations into Arabic: The Syrian-Armenian Effort (Summary)

Hagop Mikayelian
hagomik@yahoo.com

Armenian-Arab relations can be traced back to pre-Christians times and have been uninterrupted ever since. These relations have involved the diverse spheres of politics, medicine, literature, sciences and trade.

Arab domination of Armenia had a very strong impact on the Armenian language, yet culturally the influence was mutual.

As of the early 20th century, right after the Genocide, a new set of relations, which are significant particularly in culture and literary translations, was established between the two nations. These new relations promoted mutual cultural recognition. Indeed between 1970 and 2000 translation from Armenian into Arabic and vice versa flourished in the fields of both literature and history.

The paper highlights the result of this effort and its impact on bridging gaps between these two nations and promoting knowledge of mutual national issues and concerns.

The significant achievements of this translation, however, are not considered enough. Indeed, this translation effort has not gone much beyond limited professionalism, has not been institutionalized and has remained the result of individual, self-motivated efforts.